

Виолета Герджикова

РИМСКИЯТ ДОМ КАТО ПРЕСЕЧНА ТОЧКА НА ПУБЛИЧНО И ЧАСТНО ПРОСТРАНСТВО

В началото на Пета глава от Шеста книга на *De architectura* Витрувий коментира разположението на помещенията в частните къщи и дава следните практически указания:

... следва да обърнем внимание на това, как трябва да се строят в частните сгради собствените места (propria loca) на бащите на семействата и как онези, които са общи (communia) за тях и външните лица. Защото в тези, които са собствени, не е възможно да влизат всички, а само поканените, а такива са спалните, триклиниите, баните и другите с подобна употреба. А пък общи са тези, в които са в правото си да идват дори непоканени хора от народа, т. е. преддверията, каведиите, перистилите и други, които могат да се използват по същия начин. Следователно на хората от средна ръка не са им необходими великолепни преддверия, нито таблини, нито атриуми, понеже те предоставят услугите си, като посещават домовете на другите, а не тях да ги посещават. Онези пък, които се занимават с плодовете на селския труд, трябва да си строят в предните части обори и магазини, а в къщите изби, хамбари, килери и други помещения, служещи повече за съхранение на продукцията, отколкото за изтънчена украса. Също така на лихварите и публиканите им трябва по-скоро удобни, представителни и защитени от нападения къщи, а на адвокатите и ораторите – по-елегантни и просторни, за да приемат множество хора. А за знатните, които са призвани да служат на гражданите, като заемат почетни длъжности и магистратури, трябва да се строят високи царствени преддверия, огромни атриуми и перистили, обширни паркове и алеи, подобаващи на величието им; а освен това трябва да имат библиотеки, пинакотеки, базилики неотстъпващи по великолепие на обществените

сгради, защото в техните къщи твърде често се провеждат и обществени събрания, и частни процеси и разглеждане на спорове. Следователно ако сградите бъдат разположени по този начин според отделните категории хора, както писахме в Първата книга за подобаващото, няма да има основания за критика, защото ще разполагат за всичките си дела с удобни и пригодни помещения¹.

За съвременния читател тези редове могат да прозвучат необичайно, дори неразбираемо, поради явното разминаване между модерната представа за публично и частно пространство и представата, която прозира в текста – очевидно домът не се схваща като сфера изцяло на частното битие, нито като пространство, вмествашо изключително семейния живот съобразно потребностите и изискванията на всички членове на семейството.

Според наложилите се в последните два века в европейския културен контекст представи, домът е частното, ненаблюдавано пространство, над което имаме контрол, докато публичното поведение протича пред очите на общността и е подчинено на нейните стандарти и правила. Съвременният дом може да каже много неща за състоятелността, социалния статус, понякога за професията и интересите на собственика, но той все пак си остава място за оттегляне от сферата на публичното, място за усамотение и царство на семейния живот. Днес за относително малко хора домът е и работно място, а и голяма част от свободното време също се прекарва навън, в заведения, кина и театри, обществени паркове. Различна е ролята на римския *domus* в живота и дейностите на обитателите, или по-точно на стопанина, който е социално активната личната в семейството. Той никога или почти никога не остава напълно сам, за да може да си позволи да снесе от себе си всичките си социални роли; една голяма част от „служебните“ му ангажименти и формализирани контакти се осъществява на територията на собствения му дом; в много голяма степен неформалните приятелски контакти, отдихът, развлеченията и забавленията са също концентрирани в него. Следователно има дълбоко различие между начина, по който дихотомията „публично – частно“ определя нашето усещане за разграничаване на местата, в които пребиваваме, и начина, по който се конструира публичният и частният живот на древния римлянин. Пространството на римския *domus* не е само място за подслон и възпроизводство на човешки ресурси, нито само вместилище, сцена на опре-

делени действия, то е многофункционално пространство, допускащо в себе си различни хора по различни поводи, и това определя разграничаването на територии с различна степен на публично и частно живеене. Тъй като къщата е не само фамилно жилище, но и място за производствени дейности, голяма част от които днес не се извършват в дома, а също и офис, приемна на *pater familias*, сложен комплекс, съвместяващ различни занимания, нейната пространствена организация участва в тези действия и чрез репрезентативните и разграничаващите си функции оформя живота на обитателите, както семейния, така и общественя.

Ето защо погледът на архитекта-теоретик е насочен изцяло към ранга и ангажиментите на *pater familias*, докато потребностите на другите обитатели на дома, а те не са нито малка, нито еднородна група, са парадоксално, от наша гледна точка, пренебрегнати и оставени без внимание. Професията и социалният статус на *pater familias* са онези фактори, които определят оформянето на домашното пространство, както с оглед на неговото удобство, така и във връзка с ценностни категории като тежест и престиж.

В думите на Витрувий се усеща не само йерархичното и патриархално мислене, привилегироващо по-високостоящия и по-силен обществено ангажирания, но и обратно – известна принуда, която упражнява високото положение над този, който го заема. Великолепието на дома не е само въпрос на лукс и възможности, а е нещо, което той дължи на онези, на които е призван да служи като политик и общественик. Домът му, както и той самият, трябва да бъде широко отворен, достъпен и дори архитектурно пригоден да посреща множество хора, от близките приятели през клиентите до произволни лица, които имат пъаното право да го посещават без покана. Тази римска идея за достъпността като признак на отдаденост на общественя интерес е заявена от друга гледна точка от Цицерон – от гледната точка на действащия политик и адвокат. Неслучайно на едно място той споменава къщата си редом с ума и ушите, волята и енергията си, като отворен за всички: *si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus* (Cic. Sulla 26). Цицерон счита тази достъпност за добросъвестност, добродетел и дълг, дори когато е провинциален управител и е в ролята на господар спрямо поданици: „Достъпът до мен съвсем не е според провинциалните нрави. Не използвам секретар, преди изгрев слънце

се разхождам (в очакване на посетители) из къщи както някога, когато се кандидатирах за политическа длъжност¹².

Следователно, ако частното битие се дефинира основно като: а) оттегляне от контакт с другите, и в) контрол на достъпа до информация за себе си³, римската къща не предоставя големи възможности нито за едното, нито за другото, нито на господаря на дома, нито на останалите обитатели. От една страна, благодарение на аксиалната структура на жилищната архитектура *pater familias* има постоянен визуален контрол почти върху всичко, което става в жилищния комплекс. В условията на едно строго патриархално общество едва ли е допустима модерната идея за осигуряване на напълно лично и неприкосновено пространство на някой от членовете на семейството. От друга страна, поради същата причина и поради специфичната публичност на определени пространства в дома, самият той е в голяма степен изложен на погледите и оценките на всички, включително често и на външни лица. Това кореспондира с доминиращата по принцип в традиционните общества идея за контрол на общността над индивида, но в още по-голяма степен със специфично римската идея за свръхценността на общностната солидарност и съответно на откритостта и достъпността, с която индивидът демонстрира и гарантира своята принадлежност към римския ред и готовността си да предостави себе си, дори в границите на своето частно пространство, в служба на обществения интерес. В други традиционни култури жилищната архитектура може да отговаря на други концепции за домашното пространство – на идеята, че то приютава и скрива семейния живот от очите на иначе зорко следящата общност, както е например в българското патриархално общество, или на идеята за сегрегация според възраст и пол, както е в антична Гърция. В Рим специфичната организация на домашното пространство демонстрира акцента, който културата поставя върху социалния статус, разбиран като източник не толкова на привилегии, колкото на задължения, включително на задължението да се лишиш в голяма степен от частно битие, от усамотение, дистанцираност, да бъдеш видим и наблюдаем, достъпен за контакт и респективно за контрол. Това вероятно е и основната причина, поради която в класическа Гърция къщите дори на най-богатите и знатни граждани не се отличават съществено по външен вид и вътрешна декорация от тези на хората „от средна ръка“, а в късната класика се ражда и идеята за стандартно, типово жилище,

удобно и достатъчно за физическото репродуциране на гражданството, функцията сама по себе си твърде важна, но не и престижна на фона на истински важните дейности, които полисният гражданин извършва извън дома си, в публичното пространство. Римският дом от своя страна е натоварен с повече практически и символни функции, натоварен е и с тежестта да въплъщава категориите дълг и престиж, да функционира като пресечна точка на публично и частно живеене. Затова той представлява принципно отворено пространство с различни степени на отвореност и достъпност – в определени времеви и пространствени граници за всички, в други – за отбран кръг близки приятели, в трети – само за членовете на семейството.

Поради тази комплексност и степенуваност разделението на пространството на публично и частно не трябва да се приема опростено и абсолютно. Атриумът е най-представителното и публично помещение в дома, най-достъпно за външни лица, но не и достъпно и гостоприемно в буквалния смисъл, защото е натоварено и с функцията да изразява социалната идентичност на стопанина, да впечатлява и респектира. В древни времена той е бил средоточие на всички важни ежедневни дейности в семейството, включително на домашния култ, на приготвянето и консумирането на храната, на брачното ложе. Тази многофункционалност постепенно спада с набъбването на къщата с повече жилищни помещения и съответно с усложняването на архитектурата и предислоцирането на дейностите в специализирани места, но трудно може да се каже доколко цялостен и равномерен е този процес в различните периоди, региони и конкретни случаи. Независимо от големината на къщата и от степента на функционална диференцираност на отделните помещения обаче, атриумът винаги си остава принципно символно пространство на типичното за общността поведение, на унифициращите и задължаващи стереотипи, на принадлежността към римската традиция.

Текстът на Витрувий дефинира границите и степените на публично и частно пространство в дома, като по този начин отразява и границите и степените на близост и формалност и в самото поведение на римлянина в неговите ежедневни ангажименти и социални контакти. Домът се оказва един вид физически детерминатор, участник в оформянето, разграничаването, подреждането на ежедневието и контактите, а не пространство на личните предпочитания и вкусове. Този стремеж

към подреденост и отграниченост на житейските дейности е характерен и за начина, по който протича денят на един римлянин⁴. Трудно е да се каже доколко на практика тази стриктна подредба на живота – в неговите пространствени и времеви измерения, в разпределението и разграничаването на социалните роли между членовете на общността в йерархичен план и в лицето на един човек, според обществения му статус и диапазона на ангажиментите му, е била наистина всеобщо-валидна и неоменно спазвана в епохата на Ранния принципат, но текстовете говорят за нейната типичност и нормативност. С други думи, дори анализът на един строго погледнато технически текст потвърждава принципа, че текстовете на римската литература, и то не само тези от високия жанров регистър, съдържат в себе си идеологията на „римскостта“, конструират реторически по-явно или по-незабележимо образа на света, видян през очите на римлянина, и на живота, който той подобава да води в този оразмерен, подреден и дефиниран според неговите културни стандарти и представи свят.

БЕЛЕЖКИ

¹ Vitr. 6, 5, 1 – 3; преводът е на автора.

² *Aditus autem ad me minime provinciales. Nihil per cubicularium; ante lucem inambulabam domi ut olim candidatus* (Cic. *Ad Att.* 6, 2, 5).

³ Срв. Sills, D., L. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 1968, vol. XII, p. 480, (s. v. *privacy*); Altman I. and D. Stokols (eds.), *Handbook of Environmental Psychology*, 1987, vol. I, p. 759.

⁴ Срв. Герджикова, В., *Ритъмът на деня – поезия и проза* (Martialis 4, 8). – В: *Cultura animi. Изследвания в чест на Анна Николова*. С., 2004, с. 209– 215.